

ZEYTİNDAĞI

FALİH RIFKI ATAY 1915 – 1918

Özetleyen

Celal SANCAR

ÖNSÖZ

Zeytindağı'nı kumandanıma karşı saygısızlık eseri diye gösterenler olmuştur. Onlar, bir kumandanın yanında dört yıl çalışan bir subay tarafından, böyle bir hareketi kim bilir, nasıl muhakeme etmişlerdir?

Zeytindağı için sonradan bir tenkid yazan Hüseyin Cahit, diyor ki: **“Bu eseri Cemal Paşa aleyhinde telâkki edenler Falih Rıfki'yı seciyesizlikle itham ediyorlardı. O vakit bundan hayret ve teessür duymuştum. Şimdi bir kere daha görüyorum ki, okuduğunu anlamak ne zormuş ve bu zorluğu bilebilen insanlar ne kadar azmış. Falih Rıfki, Cemal Paşayı sunî, cansız uydurma bir kalıp gibi medih ve tasvir etmiyor. Onu zaafı ve meziyetleri ile gerçekten bir insan gibi karşımızda canlandırıyor. Herhalde bu canlanış, eski Dördüncü Ordu Kumandanı için çok şerefli.”**

Hür bir fikir eğitimi görmeyenlerle anlaşmak imkânı var mıdır? Onlar da gerçeğin yüzde yüz yergi ile yüzde yüz övgünün belki de tam ortasında olduğunu bilmez değillerdir. Fakat eski zamanların kulluk ahlâkına esirdirler. Yerme yahut övme, iyilik yahut kötülük gördüğünüze göre, bu ikisini yapmakta, onların ahlâkına göre, haklısınız.

Tarihte gerçeğin ne lüzumu var? Osmanlı tarihi, bu sebeple, bir yalan âlemi olmuştur. Yalan, Şark'ta ayıp değildir.

Zeytindağı'nda tarihin hakkını tarihe, Cemal Paşanın hakkını Cemal Paşaya verdim. Eserimde Cemal Paşa'nın, sırası geldikçe, büyüyüp parladığı görülür. Zaten doğrusunu isterseniz, Meşrutiyet şahsiyetlerinde eser yazılmak değeri görenlerden değilim: Fakat, Meşrutiyetin kendisini anlatmak lâzımdır. Zeytindağı'nı bu maksatla yazdım: Cemal Paşa'dan çok bahsedişim, başka türlü yazmaya imkân olmamaktadır.

Cemal Paşa'nın ismini, herkesin adı gibi söyleyerek ve işiterek İstanbul'dan çıkmıştım. Karargâh Kudüs'te, Zeytindağı'nın tepesindeki Alman misafirhanesinde idi. Şehre vardığım zaman iki gümüş çeyrekten başka param yoktu. Hemen karargâha yerleşmezsem, ne geri dönebilir, ne de otele kalabilirdim. Arabacıya: **“Cemal Paşanın karargâhına!”** emrini verdim. Arabacı gözünü açtı: **“Ne, Cemal Bâşâ?”** Zeytindağı'nı göstererek anlattım. Adamcağz: **“Tafaddal!”** derken, atlarının bile tutum değiştirdiğini sanıyordum.

Tertemiz, ezici ve büyük bir Alman yapısı! Herkes, subay veya nefer, ayağının ucuna basıyor ve arasına, geniş koridordan, yatak odalarına ve sofraya bakan şivesterler geçiyor. Yaverin yanına çıktım. Odasında sarıklı sarıksız, kırkıdan yetmişe kadar, eşraf kılıklı epey bir kalabalık vardı.

İçeri girdi: **“Buyurunuz!”** dedi.

Büyük bir oda: Solda Şeria nehri ve Lût gölü, sağda Kudüs şehri, önde Moskofiye denilen Rus yapı ve bahçeleri vardı. Cemal Paşa, bir aralık başını çevirdi, gözü benim üstümden sıyrılarak ikinci subaya gitti, ekşi bir sesle: **“Yaver beye söyleyiniz; Nablus eşrafını çağırın”** dedi.

Kalabalığın kapıdan girişi garip bir haldi. Hayat ve ölüm kararını bir kelime ile verebilir bir adamın kapısı eşliğinde, herbiri bir müddet duruyor ve içerideki odada başladığı duasını bitirip yüzünü sıvadıktan sonra giriyordu. Duasını henüz bitirmeyen, kendini arkasından iten arkadaşına dayatıyordu. Yirmi kişi kadar, Kudüs şehri tarafındaki pencerelerin önüne sıralandılar. Kumandan dönüp bakmadı bile...

Zaman geçtikçe Nablus'luların yüzlerinin daha sarardığını seziyordum. Cemal Paşanın her yeni sesi çıktıkça, hepsinin sarığından, sakalından ve cübbesinden bir sarsıntı geçiyordu. Poz bilmem ne kadar sürdü? Kumandan defteri kapadı, koltuğunun iki yanından tutarak Nablus safına döndü. Bir buyrultu üslubu ile söze başladı: **“Devlet-i metbuanıza karşı irtikâp etmiş olduğunuz cinayetlerin ne kadar vahim olduğunu biliyor musunuz?”**

Kimi ellerini, kimi boynunu oynatarak, safın arasından: **“Estağfirullah... Estaizübillâh”** gibi birtakım kelimeler duyuldu. Kumandan bir bakışta bu mırıltıyı keserek: **“Susunuz”** diye bağırdı ve devam etti: **“Bu cinayetlerin cezasının ne olduğunu bilir misiniz?”** Nablus'luların rengi, asılmış adamların rengine döndü, dudakları kısıldı.

“İdamdır, idam” dedi; **“fakat Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin ulüvv-ü merhametine dua ediniz. Şimdilik sizleri ve ailelerinizi Anadolu'ya nefyetmekle iktifa ediyorum.”**

Hepsi, secdeye kapanır gibi olarak, ellerini kaldırıp duaya, hamde ve şükre başladılar. Köklerinden sökülme kararına karşı, Nablus eşrafının minnet ve şükranlarına sınır yoktu. Üstüste yığılarak, hayata çıkar gibi, dışarı uğradılar.

Rol bitmişti. Cemal Paşa subayları savarak, eski gülüşü, muhafız ve nazır gülüşü ile bana döndü: **“Ne yaparsın, dedi, burada böyle söküyor!”**

BAZI HATIRALAR

Bütün bir devlet iktidarını teslim alıp da, hükümeti eski devir adamlarına bırakan başka bir devrin partisi tarihte görülmuş müdür, bilmiyorum. İttihat ve Terakki, Büyük Harbin ortalarına kadar, bir türlü sadrazamlığı layık görmemişti. İttihat ve Terakki'de görüşmüş olduğum siviller, Cemal Bey'in yanında sekiz kat sarıklı hocalardı.

DİKTATÖR

Harbe nasıl, niçin ve ne hesapla girmiştik? Bunu bir adam biliyor: **Enver!**

1914'de İstanbul havası, Enver'le kaplı, onunla aydınlık, onunla kapanıktı. Mukaddes Cihad, askerlik zorunu, bir de taassup baskısı ile artıyordu. Bıyığını kesen bir zabitin merkez kumandanlığında dövüldüğünü işitiyorduk. Hususi kaleminde çalıştığım ve bana o kadar kudreti gelen Talât Bey'in bile onun gölgesinde kaldığını seziyordum. Esasen ona fikirci bir adam olarak bir değer vermemiştim. Bana göre bizim gençliğin aradığı hürriyetleri, kadın, tefekkür ve hayat hürriyetini ancak Cemal Paşa'dan ve eğer varsa, onun kafasında olanlardan beklemek gerekti; Enver'le Müslüman ortaçağı, bütün yeşilliği ile devam edecekti.

Zafer bile neye yarıyacaktı?

Bir cinayet olan bu soru Anadolu ve Suriye'de Almanların nasıl bir maksatla çalıştıklarını gördükçe, sık sık zihnimden geçer oldu.

Hayır, Türkiye'yi kurtarmak için, Alman zaferi yetmezdi. Enver'den ve Almanlardan kurtulmak da lâzımdı. Bunu kim yapacaktı?

20'den 24 yaşına kadar, bütün harpte hep bunu düşünüyordum. İttihat ve Terakki umumî merkezi Birinci Dünya Savaşının son yılında artık zaferden tamamıyla umut kesmişti.

Necip Bey, Enver'in yalısına gideceği günün sabahı, evdekilere: **“Bugün çok ehemmiyetli bir vazife yapmağa gidiyorum, inşaallah muvaffak olurum”** dedi. Enver kendisini öğle yemeğine alıyordu. Sofrada Necip Bey bahsi açtı, dili döndüğü kadar konuştu. Enver sonuna kadar dinledikten sonra: **“Vah Necip Bey vah, dedi, seni de zehirlemişler. Sen ki manevi-yata inanırsın, bilmiş ol ki, ben Allah tarafından büyük Türk hakanlığını kurmaya vekilim. Git evinde rahat uyu!”**

Necip Bey eve döndüğü vakit, şöyle diyordu: **“Eğer bu adam Harbiye Nazırı, Başkumandan Vekili, Yaver-i hazret-i şehriyarî olmasa, yeri doğrudan doğruya tımarhanedir.”**

SAVAŞ

Osmanlılıktan ümidimiz kesilmiştir. Başlayan Türkcülüğü dilce zevksiz, milliyet anlayışı ile Asyalı buluyorum. Bu, bir kararsızlık ve araştırma hali!

Vatan kaybı İstanbul'da çabuk unutulur. Balkan Harbinden şehirde canlı bir hâtıra kalmıştı: **Edirne!** Onu geri almak ve Bulgaristan'ın yenildiğini görmekle, kalp acılarını dindirmiştik. O vakit Bizans havasına biraz ruh verenler, Rumelili yüreği yanıklardı. İşte bu sırada Büyük Harb çıktı. Tepebaşı bahçesinde her gün görmeğe alıştığımız Fransız ve İngilizler, birkaç gün içinde ortadan kayboldular. Bizim iki taraftan birine katılmaklığımız mukadder olduğu hissini veren ne idi? O sırada İstanbul'u düşündüren üç şey vardı: Rus düşmanlığı, Alman gücü ve İngiliz yenilmezliği!

Eğer İngiltere olmasa, Almanya'nın Rusya ve Fransa'yı birkaç hamlede dağıtacağından kim-
senin şüphe yoktu. Harbi bir çıkmazlığa mahkûm eden İngiltere, bizi onların cephesine yak-
laştırmayan da Rusya idi. Almanlarla birlikte harbe girdik. Askerlik davetleri elimizde...

MISIR SITMASI

Birisi bana Merkezi Umumî'nin sivil çeteler yaptığını, bu çeteye bildiklerimizin kumanda ettiğini, gidip Dr. Nazım'ı görmemi söyledi. Sivil askerliği tercih ediyordum. Hafta arası ta-
limden sonra Merkez-i Umumiye gittim. Dr. Nazım bekleme odasına geldi; isteğimi kendisine anlattım. Yüzüme baktı, güldü: **“Biz çetelere hapisneden adam alıyoruz”** dedi; **“senin gibi genç arkadaşların yeri orası değildir.”**

Bu katiller ordusundan bir şey anlamadım. İttihat ve Terakki'yi sorumsuz adamlar soysuzlaş-
tırmışlardır. Hâlbuki devlet kuvvetlerinin yerini, hangi şahsi kuvvet tutabilirdi? En azılı katili, eli titrek bir hâkim mahkûm eder ve bir Çingene asar. Devlet, kanun ve otorite hüküm sürdü-
ğü zaman, Çakırcalı ipe takılmış bir cesetten başka bir şey değildir. İttihat ve Terakki'nin, Çakırcalı'nın peşine sürdüğü devlet kuvvetini bile çeteleştirmiş olduğunu hatırlarsınız. İttihat ve Terakki şeflerinden birkaçına beni fikirleri yaklaştırır, adamları uzaklaştırırdı.

BİZİM İMPARATORLUK

Zeytinadağı'nın tepesindeyim. Lût denizine ve Gerek dağlarına bakıyordum. Daha ötede, Kızıl denizin bütün sol kıyısı, Hicaz ve Yemen var. Başımı çevirdiğim zaman Kamame'nin kubbesi gözüme çarpıyor. Burası Filistin'dir. Daha aşağıda Lübnan var; Suriye var; bir yandan Süveyş Kanalına, öbür yandan Basra körfezine kadar çöller, şehirler ve hepsinin üstünde bizim bay-
rağımız! Ben bu büyük imparatorluğun çocuğuyum.

Floransa ne kadar bizden değilse, Kudüs de o kadar bizim değildi; sokaklarda turistler gibi dolaşıyoruz.

Kamame kilisesinin Hıristiyan milletler arasında bölünmüş olduğunu bilirsiniz. İçerisinin her parçası ve kilisenin her hizmeti bir başka cemaatindir. Bu cemaatler yalnız anahtar pay ede-
memişlerdir. Anahtar bir hocada durur.

Birinci Millet Meclisinde Şer'îye Vekilliği etmiş, Eskişehirli bir Türk hocasının Türkler gi-
bi **"ve"** demek yerine, Araplar gibi **"vua"** dediğini belki henüz unutmamış olanlar vardır. Suriye, Filistin ve Hicaz'da: **“Türk müsünüz?”** sorusunun birçok defalar cevabı: **“Estağfu-
rullah!”** idi. Bu kıtaları ne sömürgeleştirmiş, ne de vatanlaştırmıştık. Osmanlı İmparatorluğu buralarda, ücretsiz tarla ve sokak bekçisi idi.

Kudüs'ün en güzel yapısı Almanların, ikinci güzel yapısı yine onların; en büyük yapısı Rusla-
rın, bütün öteki binalar İngilizlerin, Fransızların; hep başka milletlerin idi.

Mısır'ı fethetmek için Cemal Paşa, Kudüs'te, Şam'da, Lübnan'da, Beyrut'ta ve Halep'te oturdu-
ğu zaman; bir işgal ordusunun kumandanı gibi bir şeydi.

Zeytindağı'nın üstündeki Alman yurdunda biz, devenin üstüne merdivenle tırmanmaya uğraşan Avusturyalı subay, otomobilden ürken hecin; hecinden ürken Macar atı, kanalı geçmek için Taberiye gölünde tulum idmanı yapan Sivaslı nefer ve bir boğuk Arap sesi: **"Felyahya!"**

İmparatorlukların sanatı, sömürge ve milliyet işlemektir. Osmanlı İmparatorluğu, Trakya'dan Erzurum'a doğru, koca gövdesini yan yatırmış, memelerini sömürge ve milliyetlerin ağızına teslim etmiş; artık sütü, kanı ile karışık emilen bir sağmal idi.

ÜÇ AYAK

Osmanlı tarihinin Suriye'den bahseden son siyasî faslı, şüphesiz Âliye Divan-ı Harbi olacaktır. Bu Divan-ı Harbin kararı ile Şam ve Beyrut'ta kırk kadar Arap milliyetçisi öldürülmüştür. Asılanlar arasında **Abdülhamit Zöhravi gibi âyandan, Şefik-el-Müeyyet gibi milletvekili, Abdülgani Ariysi gibi birinci sınıf gazeteci ve Refik Rızık Sellûm gibi şair** olanlar da vardır. Birçoğu menfaat ve politika adamı, bir kısmı idealist idi. Âliye'de kanun ve adaletin zorlanmış olup olmadığını meydana çıkarmak hukukçulara düşer. O zaman Suriye'de esaslı bir tedhiş politikasına neden lüzum olduğunu, Tiflis sokaklarından öldürülen Cemal Paşa bir sır olarak kara toprağa götürmüştür. Hazin tâlih: Eşraflarını öldürmüş olduğu Suriye'de Cemal Paşa'yı seven ve arayan çoktur. Cemal Paşa, Bolşevikler hesabına on binlercesine kendi eli ile hayat vermiş olduğu Ermeniler tarafından öldürülmüştür.

Büyük Harpte çıkan kanunlardan biri ise, kumandanlara, eğer vatan müdafaası için zarurî görülürse, idam hükümlerini doğrudan doğruya yerine getirmek yetkisini vermiştir. Bu yetki, olsa olsa ateş hattında hemen şiddetli tesir yapılmaya lüzum gösteren vakalar için düşünülp verilmiş olabilir. Fakat hüküm mutlak olduğundan, Cemal Paşa, Âliye Divan-ı Harb kararları için kanundan istifade etti. Çünkü dâva dosyaları İstanbul'a giderse, işin altüst olacağından korkuyordu.

Ve bir sabah açık telgrafla, yedi kişinin Şam'da ve gerisinin Beyrut'ta idam edilmiş olduklarını İstanbul'a bildirerek meseleyi kökünden halletti.

Tutulanlardan hiçbiri öleceklerine inanmadılar. Abdülhamit Zöhravi'nin Şam'da Cemal Paşa'nın karşısına nasıl çıktığını biliyorum. Ayan âzası olduğu için, bekleme salonunda birkaç dakika kalmak bile kibrine dokunmuştu. Dik başlı, vakarlı bir adamdı. Kumandanın gösterdiği iskemleye kadar gururu devam etti. Fakat Cemal Paşa, harpten önceki hesapları araştırdığını hissettiren bir vesikayı okuduğu zaman, sarardı, bir su istedi ve ilk yudum boğazına takılarak bunalır gibi oldu. Ancak: **"Beni affediniz"** diyebildi. Kudüs karargâhına gelen Şefik-el-Müeyyed de öyle idi. Bir şeyden hicranlanmışım: **"Acaba insanın öldüreceği kimseleri, önceden, sağ olarak, karşısında dizlerine kapatmaktan ve dik boyunlarını eğdirmekten aldığı zevk nedir?"**

Bir defa, Mahmut Şevket Paşa vak'ası sürgünlerinden birinin, kendini affettirmek için eski İstanbul muhafızına yolladığı telgrafi Cemal Paşa'ya verdiğim zaman, sakalı arasında bir te-

bessüm dalgası dolaşarak şunu dediğini hatırlarım: **“Her tarafta benim sürmüş olduklarım var.”**

Beyrut'ta asılmış olanlar, daha fazla, genç milliyetçilerdi. Bunlar zindandan ipe kadar, Arap marşı okuyarak, cesur ve dikbaşlı gitmişlerdir. Şam'da ölenlerin hikâyelerini rahmetli Nurettin'den dinlemiştim. Şu iki hikâye kalbimi yırtmıştır. Şefik-el-Müeyyed'in sakalı beyaz ve uzundu. Asıldığı zaman görünüşü acıklı olacağını düşünen bir Şamlı jandarma zabiti, elleri arkasına bağlı, beyaz gömleğiyle hükümet konağı merdivenlerini inen mahkûmu birdenbire tutmuş, cebinden çıkardığı makasla sakalını kırpıyordu. Bu cinaî (cinayetle ilgili) tuvaletin hatırası, Arap davasının eğer varsa, bütün haklı ve iyi taraflarını bana unutturmuştur.

Sinirli olan Cezayirli Ömer, idam iskemlesine çıkarken, bağırıp çağırıyordu. Aşağıdan biri: **“Sus, mes'ul olursun”** dedi. Ömer korkudan susmuş olduğu halde asılmıştır.

Bir Hıristiyan olan Refik Rızık Sellûm hakikî bir idealistti. Ölümü güler yüzle karşılamıştır. Kinsiz ve kedersiz ölüme gitmek güçtür. Yusuf Hani, boğazına ip takıldığı zaman bile, ölmekte olduğuna güç inananlardan biri, hiç şüphesiz. Şık, zengin, keyfî yerinde, yazı Avrupa'da ve kışı Beyrut'ta geçiren Suriyelilerin biri idi. Yusuf Hani, milliyetçi olduğu için Türk düşmanı değildi. Türk düşmanı olmak moda olduğu için ve zarar da vermediği için, öyle idi. Ve takındığı bu sıfatı boynundaki kravattan fazla önemseydi de yoktu.

Bir Fransız vesikası der ki: **“Lübnanlı Hıristiyanlar Fransız dostudurlar. Hıristiyanları sevmedikleri için Lübnanlı Müslümanlar da İngiliz tarafısındırlar. Beyrut Araplarının çoğu Fransa'yı sever. Fakat Ortodokslar Ruslara bağlanmışlardır. Niçin? Hiç... Osmanlı bayrağından daha şerefli ve nüfuzlu herhangi bir bayrağa bağlanmış olmak için...”**

Beyrut'ta Cemal Paşa, evinin merdivenlerinden inerken, güzel ve siyahlar giymiş bir kadın, yanında çocuğu ile kendini karşılamıştı. Çocuk, elindeki çiçek demetini kumandanın ayağı altına atarak: **“Babamı bağışlayınız”** diyordu. Kumandanın o gün gözlerinin yaşardığını ve titreyen çenesini güç tuttuğunu görmüştüm. Çünkü bu siyahlı kadın, evine dönerken, meydana bir köşesinde, sevdiği kocasının soğumuş beyaz cesedini görecekti.

BİR SUVARE

O sabah Şam'ın sıcak güneşi, boğulmuş beyaz cesetler üstüne çöktü. Otele geldiğimiz zaman, kumandanı, ölümler gibi sarı ve soluk, bel kayışı takılmış, hançeri belinde tören esvabı ile salonu adımlarken bulduk. Ölüm sabahları, herkes birbiriyle ürkerek ve ürpererek konuşur. Fakat ertesi güne kadar her şey unutulup gitti.

Müse'nin mersiyesini hatırlar mısınız?

“Paris’te her şey unutulmak için eğer on beş gün yeterse; Şarkta bu, on beş saat bile değildir. Şarkta ölmemeye bakmalı.”

Şam, bilâkis Cemal Paşa ve karargâh şerefine büyük bir suvare vermek için hazırlanmakta idi. Büyük Sinema’da şairler, kasideciler, hatipler; hepsi, Arabistan’ı kötü çocuklarından kurtaran büyük adama, memleketin minnettarlığını anlatacaklardı.

Nutuklar, şiirler, kasideler ve hepsi onun için, hepsi övme yarışı... Biri önce Allah, sonra Peygamber, sonra Padişah, sonra Siz, diyor, bir başkası önce Allah, sonra Peygamber, sonra Siz, diyor; nihayet biri, önce Allah, sonra siz, dedi.

Arapça tükendi, yalan tükenmedi. Bir kısmı aynı sözleri beste ile tekrarladılar.

Çıktığımız zaman, Şeyh Esat dedi ki:

“— İhtimal siz bu sözleri ifrat ve mübalâğa sanırsınız. Fakat bizde âdet böyledir. Size bir fıkra nakledeyim: Bir zaman Şam’a yeni bir vali geliyordu. Eşraf, memurlar, halk, istasyona biriktiriler. Daha tren durmadan, şairlerimizden biri ileri atıldı ve başladı: **“Ya veziriâzam!..”**

Yanında bulunan bir başkası kolunu dürttü: **“Yahu, dedi, biraz bekle, fermanını okusunlar. Vezir midir, Paşa mıdır, Bey midir, rütbesinin ne olduğunu öğren!”**

Fakat Cemal Paşa için artık herkesin bildiği büyük rütbe ve nüfuzdan başka, masallaşmış hükümler bile vardı. Suriye’de derlerdi ki, eğer **Cemal Paşa birisiyle görüştüğü zaman; burununu kaşırsa sürgün düşünüyor, sakalını karıştırırsa, affedip etmemeyi düşünüyor, demektir. Yalnız bıyık burmasından korkunuz o zaman bu görüşmenin ölüme kadar yolu vardır.** Daha başlangıçta Cemal Paşa’nın kusurlarından birinin, gösteriş olduğunu söylemiştim. Bu yüzden rahmetli, birtakım isnadlara bile uğramıştır.

Şam’da Salihîye mahallesinde otururduk. Cuma günleri öğleye doğru, karargâha orta yaşlı veya ihtiyar Suriye hocaları gelirdi. Cemal Paşa, bu sarıklı halkasının ortasına kurulmuştur. Hepsi gibi onun elinde de doksan dokuzluk teşsbih var. **Halifenin vekili, Suriye işlerinin ayet ve hadislere uygun görülmekte olduğuna herkesi inandıracaktı.**

İdamlar gününden bir hafta sonra, o da Tiflis’te ölmüş olan Yaver Nusret’in odasında iki genç kadın görmüştüm. Üstlerinde hemen göze çarpan bir kırılmalı ve uysallık vardı. Kapıyı kapayarak odama gittim. Kimbilir kimlerdi?

Akşamüstü Nusret’le biraz şakalaştım. Bana gülerek dedi ki:

“Kimler olduğunu tahmin edebildin mi?”

“Hayır!”

İdam olunan... in kızları... Analarıyla Bursa’ya sürülüyorlarmış, **“İstanbul’a gidemez miyiz”** diye canlarını bile verecekler: **“Bursa gibi kapalı yerlerde nasıl yaşarız?”** diye sızlandılar. **Zavallı yas!**

ŞEYH ESAD

Büyük Harbde Dördüncü Ordu karargâhına uğramış olanlar, yukarıda ismi geçen Şeyh Esad Efendi'yi şüphesiz unutmamışlardır. Sultan Hamit tarafından niçin Adana'ya sürülmüş olduğunu kendisinden dinlemiştik: **“Yavaş yavaş mahremlerden oluyordum. Bir aralık iyi fal bildiğimi haremde duyurdum. Saray'da merak arttı ve lütuf beklerken nefyolundum.”** Sultan Hamit demiş ki: **“Bir Ebülhüdamız var, yeter... Osmanlı devletine iki Arap çok gelir.”**

Sultan Hamit tarafından sürülmüş olduğu için İttihat ve Terakki tarafından ilk Meclise mebus olarak alınmıştı. Meclisteki yeri, Türkçe bilmeyen bir Bağdat Mebusunun yanında imiş. Bağdat Mebusu her oturumda uyur, görüşme bittiği zaman başını kaldırıp: **“Ya Şeyh, bugün ne oldu?”** diye Esad Efendi'den oturumun hikâyesini dinlermiş. Şeyh Esad Efendi, Bağdat Mebusundan bıkmış, usanmış. Bir gün gene oturum bitip aynı suali işitince:

“A... demiş, haberin yok mu? Bugün her mebusa kendi vilâyeti için vapur verdiler.”

“Ya Bağdat?”

“Sen uyuyordun, başka bir isteyen de olmadığı için vermediler.”

Bağdat mebusu çılgın gibi ayaklanmış, saçını sakalını yolarak; **“Erbaa li Dicele tu vel Firat”** diye bağırmaya başlamış. Ahmet Rıza Bey, mebusun delirdiğine hükmederek hademelere işaret etmiş. Mebusu yakalayarak zorla musluğa götürmüşler ve başını soğuk su ile yıkamaya başlamışlar. Bu vakitsiz duştan sonra Reisin yanına götürülen mebus efendi hikâyeyi anlatmış. Gülmüşler ve kendisine, arkadaşının bir muzipliğine uğradığını söylemişler. Bağdat Mebusu koridorda yakaladığı Şeyhin yakasına sarılmış: **“Ya Şeyh, demiş ayıp değil mi? Benimle alay etmek sana yakışır mı?”**

Suratını asan Şeyh Esad: **“Peki hocam, ne istersen yap; hakkın var. Sana ben yalan söylemiş olayım, onlar da doğrusunu söylemiş olsunlar.”**

Hoca ters yüzü, bağıra çağıra gene Reisin odasına koşarken; Şeyh Esad, merdivenlerden inmiş ve savuşmuş.

Bir gün Cemal Paşa, Beyrut'ta kadın, erkek, Hıristiyan, Müslüman bir cemiyete davetli idi. Sofranın ortasında, birden:

“Kalk hocam, bir nutuk söyle” dedi.

“Neye dair emir buyurursunuz?”

“Kadınlığa dair!”

“Beni güç mevkide bıraktınız Paşam, dedi. Biliyorsunuz ki, ben dini bütün Müslüman'ım. Buradaki hanımlar Hıristiyan'dırlar. Evvelâ ne söyleyeyim? Sonra ben Fransızca bilmem; onlar Türkçe konuşmaz... Müsaade ederseniz Arapça hitabedeyim.”

Ve kadınlara şunu söyledi: **“Dini bütün Müslüman’ım, demiştim. Öyleyim. Fakat Hıristiyanlarda bir tek şeyi kıskandım: Kadına verilen itibar ve kıymeti! Hıristiyanlık, Allah’ını bile insanlara bir kadının kucağında arzetti ve hâlâ öyle gösterir.”**

MUHAMMED’İN MEZARI

Enver Paşa, Cemal Paşa, birkaç kurmay ve iki karargâhın subayları, uzun külâhlı Mevlevîler ve bir de Ermeni garson, Medine’ye gidiyoruz. Trene Amman’dan binmiştik. Ertesi sabah çöl ortasında uyandık. Artık ne şehir, ne ağaç, ne köy, saatler saati, ancak bir kuyu ve bir telgraf odasından ibaret istasyon yapılarına rastlıyoruz. Bütün gün hep aynı çöl, bir kafalık bile gölge vermeyen tek tük hurmalar, yırtık ve kirli esvaplı ve yüzleri daha yırtık ve kirli urban, kemik parmaklarını büküp açarak para ve ekmek dilenen çocuklar, kısa ve yassı birkaç tepe ve ertesi sabah tekrar çıplak çölde kalkıyoruz.

Kara kayadan, sarı kayadan, kırmızı kayadan dağlar üstünde gözlerimiz yana yana öğleyin Tebük’e vardık. Bir hurma korusunun içinden şeyhler ve bedeviler bizi karşılamaya koştular. Şeyhlerden başka herkes çırılçıplaktı. Hepsinin şiş karnı birer meşin kese gibi sarkıyor, vücutları yağlanıp ağartılmış gibi...

Medayin Salih istasyonunda Ermeni garson ve büfe vagonunu bıraktık. Çünkü Medine’ye Hıristiyan girmesi yasaktır. Burada bizi ipek kumaşlı Medineliler selâmladılar.

Medine kasabası birkaç boz renkli hurma gövdesinden belli olur. **Çocukluktan beri hazretsiz, aleyhisselâmsız, titremeksizin ve korkmaksızın ismini ağzımıza alamadığımız Peygamber’in şehrindeyiz.** Eski müphem ahret hayaletlerinin içimde kımıldadığını hissetmeli idim. Bu his, Medine’de büsbütün biter. **Medine, Peygamber ölüsü ile tüccarlık eden bayağı ahlâksız simsar yuvalarından biridir.** Her Medineli, uzaklardan gelen saf halka, bu harap ve pis çöl köyünün taşını, toprağını, kuyu suyunu kırk defa öptüre öptüre satar. İstasyonda kabile bayrakları ile donanmış ve sarı, kırmızı, siyah ve yeşile boyanmış büyük bir kalabalık vardı.

Mevlevîler önümüze düştü. Enver Paşa ile Cemal Paşa ortada ve biz arkadaki halkın içine sıkışmış yürüyoruz. Enver Paşa’nın pomatlı Alman bıyıkları üstündeki mübarek gözlerinden yaş damlamaktadır. Cemal Paşa’nın sert sakalı ise, yüzünün mânasını büsbütün saklayan bir kıl maske olmuştur. Yollar, dar ve bozuk, hepsi kovalayan, güneşten kaçmak için boyuna sapıyor, sıkışıyor ve dönüyorlar. Medine Arabının eli cebinize girmiş kadar, durmaksızın paranızla oynar. Ne için alır, ne kadar alır, ne zaman alır, haberiniz olmadan haraç verip gidersiz. Toz ve ter içinde bulunarak Ravza’nın yeşil kubbesine kavuştuk. Peygamber bu kubbenin altında yatar. Türbesi, yaşadığı zaman kendi evi idi. Ravza işte bu türbeyi çeviren o camidir. Son asır içinde elimizin değdiği her şey gibi, orasını da badana, sarı boya ve kalın çiçeğe boğmuşuz. Türbenin içine girmek bir imtiyazdır. Kapı anahtarlarını uzun boylu Habeşler sak-

lar. Zaten Medine'nin bütün dekoru Peygamber'in sanduka örtüsü ile bu Habeşlerden ibarettir.

Evvelâ namaza durduk. Yanımda Enver Paşa'nın yaverlerinden biri vardı. Bir aralık önümüzden testisini omuzlamış bir Arap geçti. Benim bildiğim önünden adam geçen namazı bozursa da, Medine'de böyle olmadığını ve Zemzem'in Mekke'de olduğunu unutarak bu Arabın da bize zemzem getirdiğini sandım. Bir tas su verdi. Şaşırarak ellerimi çözdüm ve içtim. Tekrar ellerimi bağladım da, Arap koluma yapıştı: **“Para!”** diyordu. Meğer herif, su satıyormuş. Ceplerini karıştırdım, bozuk para bulamadım. Yanımdaki yaverden rica ettim. Yaver sofu biri olacak ki, önce selâm, sonra Araba birkaç metelik verdi.

İSA'NIN MEZARI

Medine, dini mallaştırmış ve maddeleştirmiş bir Asya pazarı idi. Kudüs dini oyunlaştırmış bir Garp tiyatrosudur. Kudüs'te oteller yarı kilisedir, uşakları yarı papazdırlar ve hizmetçiler yarı hemşiredirler. Hepsinin cübbesi, putu ve beyaz başlığı, simokinleri, askıları ve önlükleri ile aynı dolapta durur.

MUSA OĞULLARI

Kudüs kelimesi Hıristiyanlığı hatıra getirir. Fakat ne Kudüs'te, ne de Filistin'de Hıristiyanlık diye bir mesele yoktur. Kudüs'ün Hıristiyanlığı, Ortodoks Petesburg, Protestan Berlin, dinsiz Paris, Katolik Roma ve Anglikan Londra'nın politika meselesidir. Kudüs'ün yerli meselesi, Yahudi-Arap meselesi: **Bir avuç Yahudi, altı yüz bin Arap!**

Gözyaşının hiçbir faydası olmadığını anlamak için, Yahudilerin Kudüs'te yüzlerce yıldan beri her cumartesi günü başlarını dayayıp ağladıkları taşı ziyaret ediniz: **Yüzlerce yıllık gözyaşı, bu ağlama duvarını bir santim aşındırmamıştır.** Paranın ne büyük kuvvet olduğunu anlamak için ise, Filistin'de yoğun Arap nüfusunu topraklarından süren Siyonist sömürgeciliğini görün. Yüzlerce yıllık gözyaşı, bir külçe altına değmez. Balfur'un bir nutku, Davud'un bütün mezmurlarından daha tesirlidir.

Bu yazıyı neşrettikten sonra Cevdet tarihinde şu satırları okudum: **“Fransız ihtilâlinin âsar-ı garibesinden (ilginç sonuçlarından) biri dahi bu dur ki, bu esnada Yahudi ağzından bir beyanname kaleme alınarak tabı ve neşir ile Kudüs-ü Şerif'te bir Yahudi hükümeti teşkil olunmak üzere her tarafta olan Yahudiler, ittifaka davet olunmuştur.”**

PORTRELER

O zamanlar Halide Edip Hanım, Ermeni politikasını tenkid eden birkaç kişinin başında idi. Türk Ocağında bir de konferans vermiş olduğunu hatırlarım. Ziya Gökalp ise Türk Ocağını Hamdullah Suphi ve Halide Hanım'dan kurtarmak ister, Hamdullah için: **“Fertçi”** Halide Hanım için de: **“Bozgun edebiyatı yapıyor”** derdi. Suriye'yi Osmanlılaştırmak fikrine saplanan Cemal Paşa, Beyrut'taki Amerikan ve eski Fransız koleji ve liselerine benzer, modern

Türk okulları açmak istiyordu. Bu okullar sırf öğretim ve eğitim üstünlüğü ile kız ve erkek Beyrut çocuklarını kendi kucaklarına çekeceklerdi.

ALTIN VE ODUN

Havran'daki Dürzî şeyhlerini Şam'a toplamıştık. Birinci sınıf şeyhlere nişan, ikinci sınıfa hil'at, üçüncü sınıfa beş on altın para verilecekti. Ağnam resmi kaldırıldığı için aralarında ortaklaşa isyan sebebi kalmayan Dürzîleri göğüslerinden, sırtlarından ve keselerinden bütünü devletle bağlamak istiyorduk.

Trenlerimizi odunla işletiyorduk. Hattâ Filistin zeytinlerini bile lokomotif ocaklarında yaktığımız olmuştur.

BİR SUVARE

Bir gün Kurmay Başkanı bana demişti ki: **“Suriye’de bizim ne kadar temelsiz olduğumuzun en iyi misali nedir, bilir misiniz?”** Yüzüne baktım: **“Şu sekiz yaşında çocuğun, korkudan bana selâm duruşu!”**

Ortalık ağarırken, bir arkadaşımınla, yorgun adımlarla konaktan çıktık. Otele gitmek için iç sokaklardan dolaşmak gerekiyordu. Bir aralık irkilip durdum. Bir kuyunun içinden gibi, o kadar derin, bir ruhun içinden gibi, o kadar acılı bir inilti dalgası geliyor. Sokak inlemektedir. Bütünü aç, bir parça ağaç kırsı ve bir kuru portakal kabuğu bile bulamayan, karınları bağırsaklarının içine karışmış, sürüne sürüne kaldırım üstüne çıkan insan iskeletlerinin son iniltisini dinliyorduk.

Yanımızdan bir çöp arabası geçti, kenarından bir kol sarktığını gördüm. Belediye, ölü ve can çekişenleri topluyordu. Gün doğmadan sokağı susturmak lazımdı. İçkiyi, kadın gülüşünü, elektriği, hepsini, bütün Beyrut ve harbi kusmak istedim. Ölmekte olanların katili olan bir adam gibi, beni tutacak olan kolun ne taraftan uzanacağını düşünerek, şaşkın duraklamıştım. Yatağıma girdiğim zaman, içimin üzüntüsünü, elimi karnıma basarak dindirmek istiyordum. Bana harbin açık yüzü işte o Beyrut sabahı alaca aydınlığında göründü.

VİSRUA

Cemal Paşa, hükümetin hemen bütün nazırlıklarının vekili gibi bir şey olduğundan, karışmadığı hiçbir iş yoktu. Onun için karargâhında kendine yardım eden yerli ve yabancı uzmanlar eksik olmamıştır: Eski eserler ve şehircilik uzmanı bile vardı. Biri Berlin Müzeleri Müdürü Profesör Veygand, öteki Roma Akademisi üyelerinden İsviçreli Profesör Çürher idi. Almanlar harpten sonra İmparatorluğu sömürgeleştirmeyi düşündükleri için en kuvvetli kimseleri yedek subay olarak aramıza göndermişlerdi. Öyle sanıyordum ki, Anadolu ve Suriye için en iyi incelemeler bu Almanlar tarafından yapılmıştır.

Cemal Paşa'nın hüneri bu ihtisaslardan istifade etmekte idi. İhtisası onun kadar iyi kullanan ve verimleştiren devlet adamına pek az rast geldim. Yazık ki bütün eseri, şimdi bizim olmayan topraklar üstünde kaybolup gitmiştir.

Şehircilik diye bir ihtisas olduğunu ve bir plânın ne demek olduğunu Çürher'den öğrenmiştik. Gene Çürher, Vedat ve Kemal Bey'lerin **"Türk mimarisi"** diye ortaya attıkları üslup için beni uyandıran adam olmuştur. Cami kemerli bir hana veya çeşme pencereci bir eve bakarken: **"Nasıl tahammül ediyorsunuz?"** dedi. **"Türkler kadar bâni (bina yapıcı) bir milletin cami mimarisi, çeşme mimarisi, türbe mimarisi olur da; ev, bahçe ve han mimarisi nasıl olmaz?"**

Cemal Paşa yabancı uzmanların yardımını ile örnek çiftlikler de yapmıştır. Taanayel bu çiftliklerden biridir.

Esaslı yollardan biri yapılacaktı. Yolun belli bir zamanda bitmesine lüzum vardı. O zamanlar Lübnan'da oturuyorduk. Cemal Paşa, Şam Valisi Hulusi Bey'e (Eski Nafia Nazırı, Mühendis) bu tarzda emir verdi. Hulusi Bey: **"Fennen imkân yoktur"** diyor ve bu imkânsızlığı isbat etmek için Başmühendisi yola çıkardığını yazıyordu. Başmühendis Ayin Sofar'a geldi. Koltuğu çanta ve dosya dolu idi. Bu yığınlarca kâğıt ve cetvel, yalnız bir şeye yarayacaktı: Orduya lâzım olan yolun ordu için lüzumlu olduğu zamanda yapılamayacağını isbat etmek! Başmühendisi kumandanın yanına ben götürmüştüm. Kendinden pek emindi. Fakat daha kapıdan girer girmez Cemal Paşa, suratını astı: **"Şimdi koltuğunuzun altında ne varsa, hepsini şu masa üstüne atınız"** dedi. Mühendis şaşırıldı; **"Hepsini, hepsini, son kâğıda kadar. Ve şimdi karşımda durunuz."** Gözlüklü mühendis, boş kollarıyla dikili kaldı: **"Size yalnız şunu emrediyorum. Bu yolun o tarihte bitmesi için ne kadar paraya, ameleye, kazma ve küreğe ihtiyacınız vardır. Gidip dairelere haber vereceksiniz ve doğru Şam'a hareket edeceksiniz. Yol o tarihte bitmezse, sizi son taşların atıldığı yerde idam ettireceğim."** Başmühendisin idam edilmediğine tabii şüphe etmezsiniz. Yol, saati saatine bitti.

Bugünkü okurlar bu idam sözüne şimdi hayret edeceklerdir. Büyük Harbde öldürmek, astırmak, vurdurmak sözleri beş lira ceza gibi hafif kıymetler almıştı.

Vaktiyle Mahmut Şevket Paşa öldürüldükten sonra bazı İttihatçılar, Talât'ın yeni hükümete Dâhiliye Nazırı olarak girmesini istememişler. Cemal Paşa'nın nâzirliğini tercih etmişler. Sonra Talât, Cemal Paşa ile yeni Sadrâzâmın arasını açmış. Harbiye Nâzirliğine onun getirilmesi için uğraşmış. Daha sonra Almanlarla yapılan ittifak, Cemal Paşa'dan saklanmış. Nihayet Mısır fethi bahanesi ile Cemal Paşa İstanbul'dan uzaklaştırılmış. Bunlar hep Talât'ın oyunları imiş. Hattâ Talât demiş ki: **"Canım, Mısır fethi olmazsa bile Cemal Paşa ya şehit olur; yahut ordusu berbat ve perişan olunca, beynine bir tabanca sıkarak bizi kendinden kurtarır!"**

Bunlar o zamanki liderler arasındaki gizli husumetleri göstermek bakımından ilgilendirici. Yalnız birinin hakikat olmasını isterdim: Keşke Enver yerine Cemal, Harbiye Nazırı olsaydı! Birinci Dünya Harbine girmezdik ve batmazdık.

KANUN

“Efendimiz kanunu getirdim.”

“Ne kanunu?”

“Bir mesele için emir buyurmuştunuz. Hâlbuki elimizdeki kanun sarıhtır, bu mesele emriniz gibi halledilemez.”

Yaverine dönerek: **“Bana bir müsvedde kâğıdı getiriniz!”** Ve hemen Harbiye Nazırlığına müstacel bir telgraf: **“Şu numaralı kanunu hemen bu şekilde değiştirerek bana metnini müstacel telgrafla bildiriniz.”** Bir kumaş bile bu kadar kolay ısmarlanmaz.

Yukarıda bürokrasiden şikâyet etmiştim. Bütün şikâyetler doğru olabilir; fakat Büyük Harbin kanun kafası, bürokrasi kadar zararlı idi.

Cemal Paşa Boyacıköyü’ndeki yalısında son günlerinden birinde: **“Bir şey yapmak istiyorum, kanun karşıma çıkıyor. Kanun nedir? Ben yaptım, ben bozarım.”**

Bu Enver’in bir sözünü hatırlatır: **“Yok kanun, yap kanun!”** der ve anlamayanlara izah ederdi: **“Yaparım olur, bozarım olmaz!”**

Büyük Harbde şahıs ve mal güvenliği sifıra düşürülmüştür. 1916’da bir müddet için gelmiş olduğum İstanbul’daki şahıs güvensizliği, Mütareke’deki güvensizlikten farklı değildi. Suriye’de bu güvensizliğin en canlı misalleri sürgünlerde olmuştur. Ermeni tehciri için yapılan kanundan Dördüncü Ordu da istifade ederek **“zararlı gördüğü kimseleri ve aileleri harb sonuna kadar sürgün etmek”** usulünü tutmuştu. Her gün vilâyetlerden, mutasarrıflıklardan teklifler alırdık: **“Şu aile muzırdır, münasip bir yere sürülmesine müsaade buyurulması rica olunur.”**

Cevap formülü, son derece basit idi: **“...e sürülmesine, münasıptır.”** Yalnız kasaba ismini açık bırakıyorum. Erzincan’dan Bursa’ya kadar beğendiği yerin ismini koymak kumandanın elinde idi. Bunun önemi olmadığını sanmayınız: Konya ve Bursa’ya gidenler, harb sonunu görmeye muvaffak olmuşlardır. Büyük Harbde karadan kışın Erzurum’a gidip harp sonuna kadar bekleyebilmek biraz güç idi.

İttihat ve Terakki’nin ne başıboş, ne de bağlı devirlerinde, ya anarşinin, ya şahsî istibdadın çilelerini çekti. Hiçbir vakit belli bir fikir ve düzen sisteminin mütecanis hüküm ve nüfuzunun ne olduğunu onlarda görmedik.

KONAK VE KONUKLARIMIZ

Anadolu'da çadır ve siperin, köy ve kasaba evlerinden daha rahat olduğu cepheler vardı. Almanya'da ise en iyi yemek yiyilen yer, cephe idi. Bizim yalnız mevsime göre değil, mevsimin her gününe göre seçip gideceğimiz karargâhlarımız olduğunu söylemişim. Kudüs'te Alman sanatoryumunda, Şam'da ya Viktorya otelinde, ya Salihye köşklerinde, Halep'te Baron otelinde, Lübnan'da Sofar otelinde, Beyrut'ta Bassul otelinde kalırdık. Onun için cephede pek az otururduk. Lübnan'a kar yağdığı zaman, otomobille yarım saatte inilen Beyrut şehrinde baharların en güzeli vardır. Beyrut bir cehennem gibi yandığı vakit, bir iki saatte çıkılan Sofar'da İstanbul nisanının serin sabahları bulunabilir. Şam, baharlar cennetidir. Kışın Kudüs soğumaz. Şam'ın Barada Irmağı, Zahle'nin dağ yolları, gün batısının en güzel görüldüğü Sukulgarp, Kudüs'ün kemerli ve dar sokakları, Beyrut'un kumsalı, Suriye'de bulunmuş olanların gözlerinde tüter.

Belediyelerde oturan aşiretlerin şeyhleri, kurnazdırlar. Ne kadar güven verirsiniz veriniz, baba-oğul birarada gelmezler. Misafir gelen Havran şeyhlerinin bir kusurları vardır: Girdikleri odadan keskin sakal kokuları bir hafta kadar çıkmaz. Dürzi sakalının rengi kınaya, kokusu sirkelenmiş tarçına benzer.

Bizim karargâhımızı ürküten misafirler, çölden badiyeden, Salta'dan, Amman'dan gelenler değildi; Berlin'den gelenler idi. Fon der Golç, tehlikesizce Bağdad'a doğru geçti. Falkenhayn'i Kudüs'te tereddütle karşılayışımızın sebebi varmış. Nevvaf, Cemal Paşa'nın bir çıkın altınını alıp gitmişti. Falkenhayn bilâkis altın getirmişse de, Cemal Paşa'nın topunu, tüfeğini ve kumandanlığını aldı. Cemal Paşa'nın ilk kederinin haklı olmadığını sanırım. Çünkü Suriye'nin eski Alman Orduları Başkumandanına hazırladığı hediye, kimsenin heves edeceği bir şey değildi: **Bozgun!**

ÇADIR DEVLETİ

Arabistan ve Irak çöllerinde yarı bağımsız şeyhlikler ve emirlikler olduğunu bilirsiniz. Bunlar, oturlan toprakla deniz arasındaki boşlukta hüküm süren devlet taslaklarıdır. Şeyh ve emirlere denizden İngiliz altını ve karadan Osmanlı altını gider. Gelir kaynaklarından biri de, gazve diye dinleştirilmiş baskın ve yağmalardır.

Suriye ve Hicaz tabloları arasında bu çadır devletlerden birinin hikâyesini anlatmalıyım: Bu, bir emirliktir. Emir'in ismi Suud'dur. Yukarı Necid'de oturur. Payitahtı Hail'dir. Sultan Hamid zamanından beri İstanbul'da Reşit Paşa isminde bir elçisi bile vardı. Emir'in siyasi vazifesi, İbnissuud'u gücendirmemek, Hicaz şeriflerinden hediye almak, Osmanlı hâzinesinden altın çekmektir.

Hükümet, kadı dedikleri bir şeyhden ibarettir. Nikâh, miras, katil, hırsızlık gibi vakalar ona verilecek rüşvetlerle hallolunur. Aşiretlerin bulunduğu çöllerin içine henüz **paradan büyük Allah** girmemiştir. **Para uğruna yapılan her şey, Allah uğruna yapılmış gibidir.**

Hicaz isyanı oluncaya kadar biz bu emire ve adamlarına “**uslu dursunlar**” diye para veriyorduk. İsyân olduktan sonra Hicaz hattına gelsinler, hattı tutsunlar ve Şerif kuvvetlerini sıksınlar diye altın yolladık. Bütün altınlarımızı birkaç kişi aralarında paylaşıp aylar ayı yola çıkmadılar. Emir partisinin hem İngilizler, hem şerifler hem de Osmanlılarla hoş geçinmekten, sonunda kim kazanırsa onun hissesinden mahrum kalmamaktan başka tasaları yoktu. Kervan kervan silâhlarımızın ve altınlarımızın çölden getirdiği ses, duadan, vaitten ve mazeretten ibaretti. Emir ve adamları bir defa Medayin’e uğrar gibi oldular. Yemeklerimizi yiyip yeni altınlarımızı aldıktan sonra, yine dağıldılar. Önümüzdeki vesikalardan yalnız birinde emir’in şahsına verilmiş yedi bin altının kaydını görüyorum.

Reşit Paşa’nın Emir’e yazdığı bir mektubun şu satırlarını okuyorum: “**Hükümet bana yeniden para verdi. Fakat bu sefer sizi mutlak hareket ettirmemi istiyor. Ben oraya gelmeden siz kendinize zekât vermediğini ileri sürerek bir kabilenin üstüne yürüyorsunuz. Ben sizi seferde bulmuş olayım. Eğer hükümet bana dediği gibi Mekke üzerine gidip de şehre girecek olursa, biz de hemen arkasından yetişiriz. Eğer hareket etmezse, ‘ne yapalım, henüz seferdeyiz’ deriz.**”

KRÖSNAH

Niçin Enver Paşa’ya Alman dostu ve Cemal Paşa’ya Fransız dostu dendiğini derin derin araştırmayınız. Enver Paşa Berlin’de ateşemiliter ve Almancası Fransızcasından kuvvetliydi. Cemal Paşa almanca bilmez, fakat şöyle böyle Fransızcası vardı. Bundan başka Bahriye Nazırının 1914’de Fransa’da oldukça parlak bir seyahat yapmış olduğunu hatırlarsınız. İttihat ve Terakki başkanlarının milletlerarası meseleler ve dâvalar hakkındaki fikirleri, önceki kuşaktan daha esaslı olmamıştır:

“**Alman yenilmez**” Yahut: “**İngiliz yenilmez.**”

Harp yumruğunun bir vuruşta Fransa’yı devireceğini sanan Enver Paşa, Marn’dan sonra bile, kara kartalın zaferine yetişebilmek için nefes nefese harbe girdi. Fransa’yı beğenen Cemal Paşa, İngiltere’nin elinden Mısır’ı almak gibi hülyaya hiç olmazsa bir müddet inanmıştır. Almanlar Büyük Harbde Türkiye’ye kendi teğmenlerinin ismini koymuşlardı: **Enverland!**

Medine treninden ineli çok olmamıştı. Yolumuzu Ostand’a kadar uzatarak uzun bir seyahat rekoru kırdık. Almanya’yı, Avusturya’yı ve Belçika’yı dolaştık. At yarışlarına, opera ve operetlere, Ren nehri boyundaki şarap kahvelerine, Krupp tezgâhlarına, Amiral Şer’in zırhlısına, Kayser’in kardeşinin Kil’deki sarayına, Brj’ün dantelâ müzesine ve biraz da top sesinin ancak geceleri duyulabildiği cephe gerilerine gittik. Krupp fabrikalarının sahibi Berta’nın Essen’deki şatosuna misafir olduk. Kayser’le öğle yemeği, Hindenburg’la akşam yemeği yedik. Genç Avusturya İmparatoru Şarl’i Viyana kenarındaki Baden-Baden köyünde selâmladık. Bende bu seyahatten topyekün şu izlemler kaldı: Almanya aç idi. Avusturya bitkindi.

Şam'a döndüğümüz vakit birçok yeni şeyler öğrenmiş, yeni silâh tecrübelerinde bulunmuş, Krupp'un kaynar demir ırmağını ve Kil'deki top istiflerini görmüş, fakat bir şeyi, zafer ümidini son damlasına kadar kaybetmişim: **Batıyorduk...**

ALTI NİŞAN

Şark saraylarının nişan ve madalyalarında, elmas veya altın veya gümüşlerinin çarşı değerinden başka hiçbir değeri olmamıştır. **İstanbul'da kumandan bana nişan ve madalyam olup olmadığımı sordu. Boş göğüslü bir subay, iyi bir süs değildir. Bir iki gün içinde bir harb madalyası, bir de kılıçlı Mecidi nişanı aldım.**

Berlin'de Kayser'in locasında opera seyrettiğimiz ertesi günü, bir **demirhaç madalyası** verdiler. Hamburg'da birkaç müessese dolaştık, serbest şehrin kendine has bir nişanı vardır. Onu da göğsümün bir kenarına taktım. Kendisini ancak ayakta gördüğüm Avusturya İmparatoru, hepsinden cömert çıktı: Onun hediye ettiği harb madalyası, ancak yüzbaşı rütbesinde olanlara verilmiş. Bu madalyanın önemli olması yüzünden, memleketimde bir de kılıçlı liyakat madalyası kazandım.

Almanya, Avusturya ve Belçika'yı dolaştığımız. Harbde böyle bir seyahat, kendi başına bütün arkadaşları gıptalandıracak bir kazanç idi. Fakat arkadaşım A...nın bir tek tesellisi vardı: **Yarasının üstüne astığı madalyayı ve İngiliz kayışını bana göstermek!**

Şurası var ki, ben Belçika'da en iyi İngiliz köselesinden yalnız kayış değil, bütün lâzım olanları satın almıştım. A...yı ilk defa öğle yemeğinde gördüm. **Madalyasının gururu ile gülmek için açılan dudakları, benim dolu göğsüme baktığı vakit, buruşup kısıldı.**

Karargâhla siper arasındaki derin uçurumu bu kadar yakından sezmemiştim. **Nişan ve madalyalarımın ikisini göğsüm süslü olmak için, birini operada nefis bir oyun seyrettiğim için, birini Hamburg Belediyesinin ziyafetinde bulunduğum için, bir başkasını Baden - Baden kasabasında bir İmparator yüzü gördüğüm için almıştım.** Bu iptizalden sonra, tanıdığım bazı subaylar arasında kırmızı, beyaz şeritlerini koparıp atanlar ve madalya taşımamak için yemin edenlere sık sık rast gelmişimdir.

Fedakârlık ve feragat gibi, vazifeden üstün hareketler istenen işlerde ve zamanlarda iltimas ve imtiyaz kadar zararlı ne olabilir? Büyük Harbde bazı cephelerimizin en hazin hali, siperin manevî şerefine ve maddî hakkının geridekiler tarafından yenmiş olması idi. Siper, ölüm düğmesine bastığı zaman, çok defa, arkada, tâ uzakta birtakım göğüsler üzerinde elmas, altın veya gümüş ışıklar yandığı görülürdü.

ÇATLAK

Suriye ve Filistin'e Almanların niçin o kadar önem vermiş olduğunu Berlin politikacıları kadar biz de biliyorduk. Cephede Alman kumandanları ve yedek subayı olarak gelen Alman uzmanları aramızdan hiç eksik olmamıştır. Kanal'a giden Alman'ın ismi **Fon Kress** idi. Ke-

mik yerine sinirden yapılmış bir enerji iskeletini andıran bu zat, bütün çöl harplerinin başında bulunmuştur. Eski Alman Orduları Başkumandanı Fon Falkenheim, galiba, Haleb’de toplanan ordularla Bağdad’ı almaya çalışacaktı. O mümkün olmadığı için, Filistin cephesini kendisine verdiler. Fon Kress, Cemal Paşa’nın emrinde idi. Falkenheim ve ondan sonra Liman Fon Sanders, Cemal Paşa’sız kumanda etmişlerdir.

Haleb’den Bağdad’a giden Fon der Golç Paşa’ya Baron Otelinde bir ziyafet vermiştik. İhtiyar General: **“İngilizleri, mensup oldukları denize dökmeye gidiyorum”** demişti. Bir müddet sonra kendisinin kara tabuta kapanmış cesedini yine Haleb istasyonunda selâmlamıştık.

İngilizler bu havadisten bizim kadar heyecanlanmadılar. Times gazetesi: **“Suriye’ye giden Falkenheim, karaya düşmüş bir balina balığına benziyor”** demişti. Cemal Paşa uzun müddet, şüphe ve tereddüt içinde çırpınıp durdu. Falkenheim’i Fon Kress gibi, doğrudan doğruya onun emrine vermek imkânsızdı. Bir ordu kumandanlığı bölgesinde iki büyük otoritenin birlikte bulunmalarına da ihtimal yoktu. Nihayet arandı tarandı, bozuşuldu, uzlaşıldı, silâhlı kuvvetin başına Fon Falkenheim geçti ve Suriye rüyasına veda etmek istemeyen, harp sonunda kaybolmamış bir Suriye hediyesi ile İstanbul’a dönmek isteyen Cemal Paşa’ya, belki şatafat zayıflığından istifade edilerek, bir büyük unvan verildi: **“Suriye ve Garbî Arabistan Umum Kumandanı!”**

Onun umum kumandanlığı, boş çöller içinde bedevi şeyhlerine verilen fahrî paşalıklar gibi bir şey idi. Bir gün Falkenheim’in bir küçük subayının Şam’da gözüne kestiği binayı keyfinin istediği gibi zaptettiğini haber aldık. Patrikleri, emirleri, şeyhleri sıra sıra karşısına dizen âyan ve mebus asan, sonsuz nüfuz sahibi Cemal Paşa, bu küçük subaya dert anlatmak için yenilmez güçlükler içinde kalmıştır. Aşınmaz mermerden zannettiğimiz o büyük kudret ve gurur, bir küçük Alman subayının fiskesi ile bir alçı gibi çatladı. Bir düşüşün acı yasını ilk defa işte bu çatlaktan gördüm. **İktidar filinin hortumu başarı yemi gevelemediği zaman, tersine kıvrılır ve üstündekini yutar.**

Cemal Paşa değil, Suriye düşüyordu. Yalnız, rütbeye, nişana ve sırmaya fazla itibar eden bir memleket olduğu için, Anadolu köyleri gibi sessiz ve kimsesiz değil; başkumandan, mareşal ve nazır uniformalarına sarınarak, daha gösterişli ve debdebeli düştü.

ALLAHA ISMARLADIK

Karargâhın içinde: **“Kudüs düştü!”** sözü, ölüm haberi gibi yayıldı. Daha şimdiden Beyrut’a, Şam’a, Haleb’e gözyaşlarımızı hazırlamak lâzımdı. Artık yalnız Anadolu’yu ve İstanbul’u düşünüyorduk. İmparatorluğa, onun bütün rüyalarına ve hayallerine, **Allahaismarladık!**

Zeytindağı’nın çamları arasından, güneşi hiç sönmeyecek, hiç akşam gölgesi görmeyecek gibi bakan Lût çukuru, şimdi bütün İmparatorluğu, içine çeken bir mezar gibi, genişleyip derinleşiyor. Eşyam ve kâğıtlarımı bavuluma yerleştiriyorum. Artık Şam’dan ayrılıyoruz. Cemal Paşa İstanbul’da istifa edecektir. Tren giderken iki tarafımızda Suriye ve Lübnan’ı sanki safra

gibi boşaltıyoruz. Yarın kendimizi Anadolu köylerinin arasında Kudüs'süz, Şam'sız, Lübnan'sız, Beyrut'suz ve Haleb'siz; öz can ve öz ocak kaygısına boğulmuş, öyle perişan bulacağız.

Anadolu hepimize hınç, şüphe ve güvensizlikle bakıyor. Yüz binlerce çocuğunu memesinden sökerek alıp götürdüğümüz bu anaya, şimdi kendimizi ve pişmanlığımızı getiriyoruz. İstasyonda bir kadın durmuş, gelene geçene; **“Benim Ahmed'i gördünüz mü?”** diyor: **“Hangi Ahmed'i? Yüz bin Ahmed'in hangisini?”**

Yırtık basmasının altından kolunu çıkararak, trenin gideceği yolun, İstanbul yolunun aksini gösteriyor; **“Bu tarafa gitmişti”** diyor. O tarafa, **“Aden'e mi, Medine'ye mi, Kanal'a mı, Sarıkamış'a mı, Bağdad'a mı?”**

Ahmed'ini buz mu, kum mu, su mu, skorpit yarası mı, tifüs biti mi yedi?

Eğer hepsinden kurtulmuşsa, Ahmed'ini görsen, ona da soracaksın: **“Ahmed'imi gördün mü?”**

Şimdi Anadolu'ya, Batı'dan, Doğu'dan, sağdan, soldan bütün rüzgârlar bozgun haykırarak esiyor. Anadolu; demiryoluna, şoseye, han ve çeşme başlarına inip çömelmiş, oğlunu arıyor. Vagonlar, arabalar, kamyonlar, hepsi, ondan, Anadolu'dan utanır gibi, hepsi İstanbul'a doğru, perdelerini kapamış, gizli ve çabuk geçiyor.

Anadolu Ahmed'ini soruyor. **Ahmed'i ne için harcadığımızı bir söyleyebilsek, onunla ne kazandığımızı bir anaya anlatabilsek, onu övündürecek bir haber verebilsek; fakat biz Ahmed'i kumarda kaybettik!**